

Лариса Леонідівна Шамілева

канд. екон. наук, доц.

ORCID 0000-0003-4738-0728

e-mail: larisashamileva2017@gmail.com,*Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ,***Олена Олексіївна Хандій**

д-р екон. наук, проф.

ORCID 0000-0002-7926-9007

e-mail: alkhandiy@ukr.net,*Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ,
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля*

ОСНОВНІ ТРЕНДИ ТА НАСЛІДКИ ПОГЛИБЛЕННЯ ДИСБАЛАНСІВ ТРУДОВОЇ СФЕРИ ПРОТЯГОМ ПЕРШОГО ПІВРІЧЧЯ ВОЄННОГО СТАНУ В КРАЇНІ

Вступ. В Україні введено воєнний стан і ведуться активні бойові дії на значній території країни вже майже півроку. Жоден регіон не залишився осторонь питань оборони та захисту країни, кожен регіон несе значні втрати щодня з продовженням та посиленням воєнної агресії з боку Росії. І в першу чергу, це втрати людського капіталу, освітнього та трудового потенціалу, які зростають в результаті міграції населення за кордон в процесі пошуку безпеки та захисту життя, загибелі не лише військових, але і цивільного населення під час бойових дій, та незаконної депортації населення при захваті українських територій. Питання збереження людських ресурсів та мінімізації їх втрат сьогодні є вкрай актуальним та потребує посиленої уваги з боку наукової спільноти.

Останні дослідження українських вчених та міжнародних експертів свідчать про постійне зростання дисбалансів трудової сфери під впливом збільшення втрат людських ресурсів [1-4], в тому числі і погіршення прогностичних оцінок динаміки трудового потенціалу. Війна “перезавантажила життя, життєвий простір, організацію життєдіяльності в цілому і трудової сфери” [5], її негативні наслідки є глобальними і в більшості випадків незворотними [6-7]. Дослідження основних трендів поглиблення дисбалансів трудової сфери дозволить визначити перелік превентивних заходів щодо недопущення їх подальшого зростання.

Мета статті – систематизація основних напрямів розбалансованості трудової сфери під час воєнного стану та визначення втрат трудового і освітнього потенціалу, людського капіталу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Російсько-українська війна 2022 року стала продовженням восьмирічної війни та охопила більше половини території України і обумовила масштабні негативні наслідки для людського, трудового та виробничого потенціалу. Їх характеризує:

- спад економічного виробництва;
- скорочення чи повне припинення діяльності підприємств в місцях проведення активних бойових дій; повне чи часткове їх знищення;
- переміщення значної частини підприємств із зон активних бойових дій в більш безпечні західні регіони країни;

- структурні зміни виробництва;
- втрати значної частини робочих місць внаслідок часткової окупації окремих районів країни;
- втрати робочих місць внаслідок релокації підприємств;
- евакуація населення в безпечні регіони і, як наслідок, значні масштаби внутрішнього переміщення населення країни та зовнішньої міграції;
- регіональні зміни ринку праці тощо.

Сьогодні в умовах воєнного стану в Україні трансформаційні процеси трудової сфери супроводжуються значним поглибленням дисбалансів в сфері зайнятості та в системі соціально-трудова відносин. Зросла розбалансованість між попитом та пропозицією робочої сили, між наявністю робочих місць та потребою в них для забезпечення зайнятості. Внаслідок значного скорочення робочих місць в східних та південних районах, релокації бізнесу в більш безпечні регіони посилилась розбалансованість між попитом та пропозицією робочої сили в регіональному розрізі та за рівнями поселень. Досить суттєві дисбаланси склалися і між вимогами до рівня кваліфікації працівників, які потребують наявних робочих місць та фактичним рівнем освіти, кваліфікацією претендентів та їх наявною професією, поглибилися гендерні та вікові дисбаланси в структурі зайнятого населення. Сформувався ринок роботодавця, який супроводжується розбалансованістю інтересів роботодавців та працівників. Розбалансованість в системі соціально-трудова відносин пов'язана, в першу чергу, з оплатою праці, її скороченням, неповною виплатою, затримкою тощо.

За цих умов в трудовій сфері сформувалися нові виклики, загрози та ризики, які характеризуються падінням зайнятості, посиленням безробіття, в тому числі і прихованого. Так, за оцінками МОП в умовах поточних воєнних дій станом на початок квітня порівняно з довоєнним періодом було втрачено 4,8 млн робочих місць, що складає близько 30,2% від всіх робочих місць країни [8]. За оцінками Ради підприємців при Кабміні України повністю закрито 2 млн робочих місць [9]. Втрата робочих місць супроводжується втратою роботи, зростанням безробіття, особливо на Сході та Півдні країни. Декому фізично ніде працювати, послуги інших вже не актуальні, а багато людей

просто виїхали з-під обстрілів, покинувши робоче місце. В цілому на сьогодні кількість безробітних внаслідок воєнних дій обчислюється мільйонами, але за об'єктивних причин досить важко точно її визначити, – умовно ця чисельність буде не меншою, ніж втрачено робочих місць. Паралельно йде тінізація ринку праці, більшість вакансій без офіційного оформлення та з низьким рівнем оплати праці, що супроводжується відсутністю або значним скороченням рівня соціального захисту працюючих, зростає сезонна зайнятість та посилюється її прекарізація.

До середини квітня кількість відкритих вакансій зменшилась в 30 разів порівняно з довоєнним періодом. Сформувався ринок роботодавця: компанії оптимізують витрати, скорочують заробітні плати та бонуси, а також скорочують чи звільняють працівників. З початку війни більшість роботодавців (78%), за даними досліджень кадрового потенціалу [10], прийняли непопулярні міри для працівників, зокрема, 25% не виплатили заробітну плату, 10% відправили людей у відпустку за власний рахунок, 16,5% звільнили або скоротили працівників. Чверть працівників, якщо і працюють, одержують неповну заробітну плату. Необхідно також відмітити, що близько 65% шукачів роботи в умовах кризи на ринку праці суттєво знизили свої вимоги до заробітної плати [11].

Виникла розбалансованість також за статевовіковою структурою зайнятих внаслідок мобілізації чоловіків та виїздом значної частини працездатного жіночого населення за межі країни. На сьогодні зовсім упав ринок офісної зайнятості в зв'язку з тим, що значна частина підприємств працює з неповним навантаженням, незатребуваними залишаються економісти, юристи, бухгалтери та інші офісні працівники. Зросла потреба, в першу чергу, у працівниках робітничих професій, зокрема, будівельників, поварах, швачках та інших представниках сфери послуг, які не потребують високого освітнього та професійно-кваліфікаційного рівня.

Збіднення характеру та змісту праці значної частини працівників поглиблює розбалансованість між потенційним освітнім та кваліфікаційним рівнями працівника та вимогами роботодавців, що супроводжується втратою освітнього потенціалу та людського капіталу.

Значний вплив на поглиблення негативних трансформаційних процесів трудової сфери та розбалансованості трудової сфери має переміщення значної частини населення з районів активних бойових дій. За даними Міжнародної організації з міграції (МОМ), наприклад, за результатами п'ятого раунду репрезентативного експрес-оцінювання, яке проходило з 17 по 23 травня 2022 р., станом на 23.05.22 р. чисельність внутрішньо переміщених осіб складала 7134 тис. осіб, при цьому думали про переїзд близько 1142 тис. осіб [12]. Внаслідок посилення інтенсивності воєнної агресії на Сході країни загальна чисельність ВПО може сягнути 7,5-8,0 млн. З урахуванням осіб, які виїхали за межі країни, а це близько 5,0-5,3 млн, загальні обсяги переміщення коливаються в межах 12,5-14,0 млн осіб, що становить третину від всього постійного населення країни [13]. За оцінкою МОП загальна кількість біженців та вимушено переміщених осіб складала 5,7 млн осіб, при цьому повернулися близько 2,8 млн осіб. Необхідно також звернути увагу, що зворотній потік в основному пов'язаний з поверненням чоловіків з

контингенту заробітчан для захисту країни, – за оцінками частка цього контингенту складає близько 80,0%. За даними прикордонної служби кількість осіб, які перетнули кордон на виїзд з 24.02 по червень 2022 р. складає 6,8 млн осіб, а на в'їзд – 2,2 млн. Одночасно Мінсоцполітики кількість біженців оцінює на рівні 4,2 млн осіб, а за даними УВКБ ООН їх чисельність близько 6,03 млн, з них дорослих – 2,75 млн. За даними ООН кількість біженців із України, які одержали в Європі статус тимчасового захисту, складає 3,407 млн осіб, при цьому ще декілька мільйонів знаходяться за кордоном без оформлення статусу. На сьогодні відсутня однозначна кількісна оцінка біженців та ВПО, що обумовлено об'єктивними причинами. Так, розбіжність в оцінках чисельності біженців пов'язана з подвійною реєстрацією, спочатку при переміщенні населення через межі кордону, а потім – в місцях перебування, а також з поверненням значної частини населення [14]. Чисельність внутрішніх переселенців пов'язана як зі зміною географії воєнних подій, так і обумовлена зворотними та зустрічними потоками, умовами та рівнем реєстрації в соціальних службах країни. Необхідно також відмітити, що в Росію, за попередніми експертними оцінками, незаконно депортовано близько 1,4 млн громадян України та вивезено не менше 230 тис. дітей [14].

На сьогодні визначаються за оцінкою МОП декілька сценаріїв розвитку подій в Україні, які будуть супроводжуватися різною інтенсивністю прояву негативних наслідків в трудовій сфері, одночасно і на ринку праці, і в системі соціально-трудових відносин.

Так, за умови ескалації воєнних дій втрати робочих місць можуть сягнути до 43,5% від їх загальної кількості, які були на початок війни, що складе близько 6,87 млн місць. Але за умови швидкого припинення воєнних дій та відновлення близько 3,4 млн робочих місць, втрати можуть скласти лише 8,9%. Таким чином, за оцінками МОП ринок праці в Україні на сьогодні скоротився майже на третину, а за умови тривалого продовження воєнних дій є загрози подальшого його скорочення, що буде супроводжуватися значними обсягами безробіття [8].

За прогнозою оцінкою за умови довготривалості війни та її ескалації до кінця року тих, хто бажає покинути країну, стане ще більше. Так, за прогнозами західних спеціалістів, зокрема Управління Верховного комісару ООН зі справ біженців (УВКБ ООН), їх чисельність може дійти до 8,3 млн. осіб. За цих умов при поширенні рівнів безробіття, незайнятості або часткової зайнятості значна частина населення країни втратить постійні засоби життєзабезпечення та існування і перетне межу бідності. За оцінками Світового банку [15] в поточному році за межею бідності може опинитися 70% населення країни – за національним критерієм межі бідності, а за міжнародним – бідність може зрости до 19,8% порівняно з 1,8% рівня 2021 року.

За результатами 5-го раунду експрес-опитування МОМ [12] середньомісячні доходи в розрахунку на одне домогосподарство складають серед переміщених осіб близько 5505,3 грн, а з урахуванням розміру домогосподарств середньодушовий дохід становить лише 1376,3 грн, – до війни ці показники коливалися, відповідно, в межах 12401,6 грн та 3100,4 грн. Серед опитаних близько 57% зовсім нічого не заробляють, 19% менше, ніж до війни. Лише 8% відмітили, що їх заробіток за період воєнної агресії не змінився.

Найближчим часом виникне глибока криза системи соціального захисту населення внаслідок зростання витрат та суттєвого скорочення доходів.

За період воєнної агресії Україна втрачає значні обсяги ресурсного потенціалу трудової сфери, – мова йде в першу чергу про трудовий та освітній потенціал, соціальний та людський капітали. На макрорівні обсяги цих втрат обумовлені незворотними людськими втратами через загибель військових та цивільного населення, значними обсягами біженців та незаконно депортованих, а на рівні окремої людини пов'язані в значній мірі з обмеженістю або повною неможливістю повної реалізації особистісного трудового, професійно-освітнього та кваліфікаційного потенціалу, що супроводжується падінням рівнів їх капіталізації. Так, масові переміщення населення із регіонів активних бойових дій супроводжуються значними економічними та соціально-психологічними втратами, які є наслідками прояву низки соціальних ризиків¹. Основні соціально-економічні та соціально-трудова ризики вимушеного переміщення населення на макрорівні визначаються втратою трудового, освітнього потенціалу, людського та соціального капіталу протягом певного періоду часу. На особистісному рівні основні соціальні ризики пов'язані зі втратою роботи, доходу, житла, основних ресурсів та засобів життєзабезпечення, здоров'я та працездатності, людського та соціального капіталу, з можливими проявами ризиків соціально-психологічної дезадаптації, значними обмеженнями можливостей реалізації особистісного потенціалу, зокрема, освітнього та професійно-кваліфікаційного.

На сьогодні на підґрунті перших оцінок обсягів переміщення населення, відсутності повної інформації відносно кількості загиблих та її постійної зміни, досить складно оцінити в повному обсязі всі види ризиків трудової сфери та соціально-економічних втрат внаслідок їх реалізації чи прояву. Але перші навіть обмежені оцінки ресурсних втрат трудової сфери необхідні для розробки програм стабілізації на ринку праці та в системі соціально-трудова відносин, визначення та впровадження компенсаторних механізмів подолання розбалансованості трудової сфери та забезпечення її стійкості.

Загальні обсяги втрат трудового та освітнього потенціалу за період воєнної агресії Росії та воєнних подій в Україні включають:

- незворотні втрати трудового та освітнього потенціалу загиблих та поранених з повною втратою працездатності військового контингенту та цивільного населення;

- незворотні втрати за умови неповернення населення, яке виїхало за межі країни, або було вимушено примусово депортовано;

- часткові втрати трудового потенціалу внаслідок незайнятості чи неповної зайнятості за умови повної чи часткової втрати роботи;

- втрати трудового потенціалу, що можуть виникати навіть при закінченні бойових дій та воєнного стану, які пов'язані з втратою робочих місць в місцях постійного проживання;

- втрати трудового потенціалу біженців, при цьому вони можуть бути частковими на період пере-

бування населення за межами країни, чи повними за умови їх неповернення;

- втрати освітнього потенціалу, які можуть виникати внаслідок невідповідності зайнятості переміщеної особи її освітньому та професійно-кваліфікаційному рівню тощо.

Визначити та оцінити ризики, які супроводжуються втратою біженцями трудового, освітнього чи професійно-кваліфікаційного потенціалу, можна на підґрунті аналізу їх соціального статусу та статевікової структури. На сьогодні можна більш менш об'єктивно базуватися на основних двох джерелах відносно кількості та структурних характеристиках біженців. Так, в статистичному додатку до Довідки МОП [8] наведені основні кількісні структурні характеристики складу біженців за різними критеріями розподілу. Серед всього контингенту біженців, який складає близько 5,23 млн осіб, дорослого населення 3,6 млн, які одержали статус тимчасового захисту, з них раніше були зайняті – 43,5%, безробітними – 3,7%, а 52,8% – знаходяться за межами робочої сили. Серед всього контингенту зайнятих 49% мають високий рівень кваліфікації, 35,5% – середній і лише 15,5% – низький, при цьому 66,2% мають просунутий рівень освіти, 18,5% – проміжний, а 15,3% – базовий. За основним місцем попередньої роботи відносно міжнародної класифікації роду занять (МСК3-08) в структурі біженців 8,3% – це керівники, 25,2% – відносяться до спеціалістів-професіоналів, 15,5% – спеціалісти та допоміжний персонал, а 5,7% – службовці, які зайняті підготовкою та оформленням документації. За статусом зайнятості 88,3% були найманими працівниками та 11,7% – самозайнятими, при цьому кожний п'ятий (21,7%) був працівником сфери обслуговування та торгівлі, 15,5% – працювали на роботах, які не потребують високого рівня кваліфікації. При цьому необхідно також відмітити, що значна частина не реєструє свій статус за кордоном з різних причин.

Поряд з наведеними даними, за результатами Звіту Міжнародної організації міграції про внутрішнє переміщення в Україні, раунд 2 [16] та соціологічного опитування населення [17] представлено розподіл ВПО за віком та сферою діяльності до переміщення: близько 63,4% – були керівниками підприємств чи їх підрозділів, при цьому 25,8% – спеціалістами технічного профілю, природничих чи гуманітарних наук, а 19,8% – підприємцями.

Практично для всього контингенту біженців виявляється досить висока ймовірність на весь термін переміщення повної або часткової втрати особистісного освітнього та професійного потенціалу, а на рівні країни ці ризики пов'язані зі значними втратами трудового та освітнього потенціалу і людського капіталу. На підґрунті узагальнення наведених статистичних оцінок від 3,0 до 4,0 млн осіб можуть частково попасти в сферу прояву цих ризиків. А з урахуванням того, що близько 15,0% не збираються повертатися в Україну, а 10,9% ще не можуть однозначно відповісти на це питання, в середньому можна вважати, що країна може втратити значні обсяги освітнього та трудового потенціалу найближчим часом.

¹ Внаслідок відсутності повної та об'єктивної інформації на сьогодні відсутня можливість повної оцінки соціально-демографічних та соціально-економічних

втрат внаслідок безпосередньо втрати життя мирного населення та військовослужбовців за період російської агресії.

Оцінка незворотних втрат трудового потенціалу (ТП) базується на його визначенні відповідно до концептуальних положень потенційної демографії, що відповідає змістовним характеристикам незворотних втрат [18-21]. За цим підходом ТП розглядається як сукупна здатність суспільства до праці та визначається як ресурс праці, яким володіє суспільство на конкретному етапі розвитку, та може бути незворотно або частково втрачене за певних умов. В демо-економічному вимірі ТП - це потенційно можлива сукупність обсягів часу трудового життя певного контингенту чи всього дорослого населення, а узагальнений алгоритм оцінки базується на показниках середньої тривалості життя протягом трудового періоду (демографічний вимір) та повікових показниках економічної активності (економічний вимір). Загальні незворотні втрати ТП (ВТП) розраховуються за наступним співвідношенням:

$$ВТП = \sum_{x=16}^{60} S_x \cdot (e_x - e_{60}) \cdot k_{x_{e.a.}}$$

де x – вік, $x \in [16, 60]$;

S_x – чисельність осіб, які загинули чи виїхали за межі країни без наміру повернення;

e_x – середня тривалість майбутнього життя для особи віком x -років;

e_{60} – середня тривалість майбутнього життя для особи, яка дожила до 60-ти років – верхньої межі працездатного віку;

$k_{x_{e.a.}}$ – коефіцієнт економічної активності населення в віці x -років.

Розрахунки втрат базуються на попередніх оцінках чисельності загиблих військовослужбовців та цивільного населення, біженців та примусово депортованих, їх середньої тривалості життя в працездатному віці з урахуванням рівнів економічної активності, за період воєнної агресії, експертних оцінок ймовірностей неповернення біженців та депортованих станом на травень-червень 2022 р. Виходячи з загальної експертної оцінки кількості військових втрат станом на початок липня в 10 тис. осіб, оцінки УВКБ ООН кількості загиблих цивільного населення через напад Росії на рівні 5 тис. осіб [22], та експертної оцінки загиблих в м. Маріуполі на рівні 22 тис., а також з урахуванням того, що близько 15-25% біженців та депортованих осіб можуть не повернутися на Батьківщину, загальні обсяги незворотних втрат ТП можуть скласти 14984,04 тис. людино-років, що складає 4,6% від загального обсягу ТП суспільства¹ (табл. 1-3).

Об'єктивно наведені оцінки досить умовні та неповні, залежно від тривалості воєнних подій вони будуть лише зростати. Крім того в зв'язку з відсутністю достовірної та об'єктивної інформації про воєнні втрати цивільного населення в тимчасово окупованих регіонах країни, санітарні втрати серед військового та цивільного контингенту, які супроводжуються повною або частковою втратою працездатності, наведені обсяги незворотних втрат ТП можна розглядати як попередні оцінки, які можна буде уточнити за наведеною методикою при наявності в повному обсязі відповідної інформації.

Таблиця 1

Незворотні втрати трудового потенціалу внаслідок загибелі цивільного населення працездатного віку*

Вік	Чисельність, осіб	Середня тривалість життя в працездатному віці, років ($e_x - e_{60}$)	Коефіцієнт економічної активності ($k_{x_{e.a.}}$)	Трудовий потенціал людино-років
15-19	3103,7	37,11	0,32	36857,1
20-29	2907,6	29,46	0,71	60817,1
30-39	4459,5	20,17	0,825	74207,2
40-49	4018,4	11,57	0,844	39240,0
50-59	3642,7	3,65	0,746	9918,7
Усього	18131,9	-	-	221040,1

* Розраховано авторами на підґрунті експертних оцінок та оцінок УВКБ ООН кількості втрат серед цивільного населення, при цьому розподіл за структурою за віком відповідає структурі для всього постійного населення.

Таблиця 2

Трудовий потенціал біженців, які отримали тимчасовий захист*

Вік	Чисельність, тис. осіб	Середня тривалість життя в працездатному віці ($e_x - e_{60}$)	Коефіцієнт економічної активності ($k_{x_{e.a.}}$)	Трудовий потенціал тис. людино-років
18-24	692,2	36,62	0,32	8111,5
25-34	1005,5	28,05	0,692	19517,4
35-44	936,9	19,09	0,844	15085,6
45-59	706,7	9,27	0,786	5149,2
60+	302,5	1,96	0,13	77,1
Усього	3643,2	-	-	47940,8

* Розраховано авторами на підґрунті даних про кількість біженців та їх розподіл за віком за результатами експрес-опитування МОМ - раунд 1 та раунд 5 [12].

¹ При оцінці втрат трудового потенціалу загиблих військових всі вихідні характеристики виходили з їх вікової структури в 20-40 років.

Трудовий потенціал незаконно депортованого населення протягом лютого-червня 2022 р.*

Вік	Чисельність, тис. осіб	Середня тривалість життя в працездатному віці ($e_x - e_{60}$)	Коефіцієнт економічної активності ($k_{x_{ea}}$)	Трудовий потенціал тис. людино-років
15-19	68,4	37,11	0,32	812,3
20-29	151,3	29,46	0,71	3164,7
30-39	233,1	20,17	0,825	3865,4
40-49	210,3	11,57	0,844	2053,6
50-59	190,6	3,65	0,746	497,7
60-64	174,0	1,96	0,132	45,0
65+	122,0	-	0,132	-
Усього	1150,0	-		10438,7
В тому числі в працездатному віці	853,7			10393,7

* Розраховано авторами на підґрунті експертних оцінок кількості депортованого населення (1500 тис. осіб, з них 250 тис. дітей до 15 років). Розподіл за віковою структурою відповідає аналогічним показникам для всього постійного населення України.

Значні обсяги втрат ресурсних потенціалів трудової сфери носять тимчасовий характер та можуть бути відновлені по закінченні воєнної агресії, повної або часткової відбудови країни. Основні їх обсяги формуються за наступними напрямками:

- значне падіння рівня зайнятості серед внутрішньо переміщених осіб через переміщення населення всередині країни;

- зміна зайнятості внаслідок втрати робочих місць;

- внаслідок зростання повного, часткового чи прихованого безробіття;

- неповної чи часткової зайнятості значної частки працюючого населення;

- внаслідок тимчасового неповернення біженців чи примусово депортованого населення та за інших причин та умов.

Кількісна оцінка обсягів тимчасових втрат ТП базується на іншому концептуальному його визначенні, тобто розглядається як потенціал безпосередньо самої праці. Змістовно таке визначення пов'язане не з сукупною здатністю суспільства до праці (працездатне населення), а з сукупним працівником (зайняте населення). В даному контексті ТП розглядається як сукупний працівник з відповідними умовами праці. Наш погляд сутнісна характеристика тимчасових втрат ресурсних потенціалів трудової сфери безпосередньо відповідає саме цим аспектам його визначення.

Основні вихідні умови для оцінки тимчасових втрат ТП базуються на інформації відносно чисельності ВПО, які втратили постійну роботу повністю чи тимчасову роботу, кількості тих, що виїхали за межі країни, з урахуванням рівня їх зайнятості, чисельності безробітних, в тому числі і представників прихованого безробіття, та кількості втрачених робочих місць за період військової агресії. Звичайно, це далеко не повний перелік причин та умов, за яких втрачається трудовий потенціал, адже відсутні достовірні оцінки чисельності населення, яке залишилось на тимчасово окупованих територіях, тих, що повернулися на свої робочі місця за умови їх збереження чи відновлення тощо. Досить важливим фактором, що визначає можливі обсяги втрат потенціалів, є термін тривалості воєнних подій

та термін забезпечення безпечних умов для повернення та проживання.

Якщо виходити з наведених оцінок кількості біженців та депортованих осіб, їх розподілу за віком та, відповідно, з урахуванням повікових коефіцієнтів зайнятості, річні втрати ТП за рахунок цього контингенту складуть близько 2758,7 тис. людино-років. З урахуванням втрати робочих місць (за оцінкою Ради підприємців їх кількість коливається в межах 2 млн) та з урахуванням рівня незайнятості серед внутрішньо переміщених осіб втрати ТП можуть зрости ще майже на 6066,4 тис. Таким чином загальні щорічні обсяги втрати трудового потенціалу внаслідок воєнної агресії можуть сягнути 8825,1 тис. людино-років, що складає 56,2% від загального річного обсягу всього трудового потенціалу країни.

Другим ресурсним потенціалом трудової сфери, який зазнає значних втрат в умовах воєнного стану, є освітній потенціал. Основні причини та умови його втрат відповідають тим, які склалися і при оцінці втрат ТП, за одним виключенням. І на особистісному рівні, і на рівні всього суспільства, значні втрати освітнього потенціалу пов'язані з невідповідністю якісних характеристик робочих місць та вакансій, якісним характеристикам претендентів, – за цих умов практично виключені можливості капіталізації та розвитку людського капіталу.

Освітній потенціал визначається як загальні обсяги років навчання та вимірюється на рівні суспільства в людино-роках. Розраховується освітній потенціал на підґрунті розподілу окремих груп населення за рівнями їх освіти, середнього терміну освіти та оцінці можливості його втрати за період воєнного стану в країні¹. Виходячи з освітньої структури дорослого контингенту біженців [23] в табл. 4 наведено визначення їх освітнього потенціалу. За наведеними розрахунками за умови неповернення біженців протягом року втрати освітнього потенціалу за рахунок цього контингенту складуть 34952,4 тис. людино-років.

Загальні обсяги освітнього потенціалу депортованого населення складають 12483,9 тис. людино-років, а внаслідок загибелі військових та цивільного населення країна вже втратила близько 494,7 тис. Таким

¹ При оцінці освітнього потенціалу визначені лише річні втрати, без розподілу їх на незворотні та тимчасові

Освітній потенціал біженців віком 16 років і старше*

Освіта	Кількість біженців у віці 16 років і старше		Середній термін навчання, років	Освітній потенціал, тис. людино-років
	тис. осіб	%		
Вища, незакінчена вища	1808,3	76,0	15,5	28028,65
Середня спеціальна	428,3	18,0	12,5	5353,75
Загальна середня	142,8	6,0	11,0	1570,0
Усього	2379,4	100,0	—	34952,4

* Розраховано авторами.

чином, загальні втрати освітнього потенціалу за період воєнної агресії складають 47931 тис. людино-років, або близько 14,0% від освітнього потенціалу дорослого населення країни віком 15-64 років. З урахуванням обсягів тих втрат, які на сьогодні в силу об'єктивних причин досить проблематично повністю оцінити, протягом всього терміну воєнної агресії Росії та з урахуванням ймовірностей неповернення, Україна може втрачати щорічно від 10000 до 12000 тис. людино-років освітнього потенціалу.

Висновки. За умов воєнного стану та в період післявоєнного відродження досить складно забезпечити основні базові принципи збалансованого розвитку трудової сфери. Мова йде, в першу чергу, про принципи гармонійності та балансу інтересів всіх учасників ринку праці, адже за цих умов пріоритетними є інтереси держави та суспільства. У зв'язку з цим внаслідок воєнної агресії на ринку праці України та в системі соціально-трудова відносин посилюються процеси розбалансованості, які обумовили зростання соціально-економічних небезпек і ризиків. Це:

- втрата або скорочення значної частини робочих місць;
- поглиблення диспропорцій між пропозицією та попитом робочої сили, формування ринку праці роботодавців;
- зменшення рівня зайнятості, падіння зайнятості;
- зростання неповної, часткової чи сезонної зайнятості;
- збільшення рівня безробіття, в тому числі прихованого;
- поширення тіньової зайнятості;
- прекарізація зайнятості, інтенсифікація прекарної зайнятості;
- втрата доходу та базових умов життєзабезпечення значної частки населення, в тому числі і працездатного;
- зменшення або обмеження рівня соціальної захищеності, в тому числі трудових прав та гарантій працездатного населення;
- соціальна ізоляція та дезадаптація значної частини населення внаслідок соціальної незатребуваності;
- втрата мотиваційних настанов для особистого розвитку;
- невідповідність освітнього та професійно-кваліфікаційного рівня працівників вимогам роботодавців та характеру робочих місць, що пропонуються, і, як наслідок, втрата освітнього та професійного потенціалу працівника та неможливість його капіталізації;
- відтік населення за межі країни, що супроводжується втратою трудового та освітнього потенціалу і людського капіталу країни.

За результатами дослідження втрати освітнього потенціалу за час воєнного стану склали близько 14,0% від чисельності дорослого населення країни, при його збереженні ще на тривалий час Україна може втрачати щорічно від 10000 до 12000 тис. людино-років освітнього потенціалу. Загальні обсяги незворотних втрат ТП станом на липень 2022 року склали 4,6% від загального обсягу ТП суспільства, за умови неповернення біженців та депортованих осіб і зростання кількості загиблих це значення буде збільшуватись. Загальні щорічні обсяги втрат трудового потенціалу з урахуванням зменшення робочих місць та незайнятості внутрішньо переміщених осіб внаслідок воєнної агресії можуть сягнути 8825,1 тис. людино-років, що складає 56,2% від загального річного обсягу всього трудового потенціалу країни.

Отже, подальші дослідження будуть присвячені пошуку шляхів щодо мінімізації впливу й прояву соціально-економічних ризиків та небезпек, які виникли в соціально-трудова сфері в умовах воєнного стану в Україні, стримування зростання втрат трудового та освітнього потенціалу, збереження та відновлення людського капіталу.

Список використаних джерел

1. Соціально-економічні та гуманітарні наслідки російської агресії для українського суспільства. Центр Разумкова, 2022. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_Gum.pdf.
2. Ринок праці в Україні після війни: тенденції та прогнози. Аналітична записка. Центр Разумкова. Київ. 2022. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/31/2022-ANALIT-ZAPIS-MARKEVICH-FIN.pdf>.
3. Литвин О. Ринок праці в Україні кардинально зміниться: хто не залишиться без роботи. *Obozrevatel*. 1 квітня 2022 р. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/economics/fea/rinok-pratsi-v-ukraini-kardinalno-zminitsya-hto-ne-zalishitsya-bez-roboti.htm>.
4. Ситуація на ринку праці та діяльність Державної служби зайнятості у січні-червні 2022 року. Офіційний сайт Державної служби зайнятості України. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/67>.
5. Колот А.М., Герасименко О.О. Новітні формати організації трудової діяльності: природа, виклики, траєкторії розвитку. *Економіка України*. № 5. 2022. С. 59-76. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.059>.
6. Дейнеко Л. В., Кушніренко О. М., Ципліцька О. О., Гахович Н. Г. Наслідки повномасштабної воєнної агресії рф для української промисловості. *Економіка України*. № 5. 2022. С. 3-25. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.003>.
7. Глобальні ризики та невизначеність: огляд дослідження EIU. *Niss.gov.ua*. URL: <https://niss.gov.ua/>

doslidzhennya/natsionalna-bezpeka/hlobalni-ryzyky-ta-nevyznachenist-ohlyad-doslidzhennya-eiu.

8. Влияние украинского кризиса на сферу труда: первоначальные оценки. Справка МОТ. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/documents/briefingnote/wcms_844525.pdf.

9. Нестача вакансій та урізані зарплати: як війна в Україні впливає на ринок праці. *Волинські новини*. URL: <https://www.volynnews.com/news/all/nestacha-vakansiy-ta-urizani-zarplaty-iak-viyna-v-ukrayini-vplyvaye-na-rynok-pratsi/>.

10. Ринок праці воєнного часу у цифрах та фактах. *grc.ua*. URL: <https://grc.ua/article/30272>.

11. Даниленко О. Два мільйони претендентів на сім тисяч вакансій: що відбувається на столичному ринку праці. *Big Kyiv*. URL: <https://bigkyiv.com.ua/dva-miljony-pretendentiv-na-sim-tysyach-vakansij-shho-vidbuvaetsya-na-stolychnomu-rynku-praczi/>.

12. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення, раунд 5. 23 травня 2022 року. *МОМ ООН в Україні*. URL: https://displacement.iom.int/sites/default/files/public/reports/IOM_Gen%20Pop%20Report_R5_UKR.pdf.

13. ООН: Число українських беженців в Європе перевищило 4,8 млн. *DW. Made for minds*. URL: <https://www.dw.com/ru/vojna-ukraina-rossija-9-ijunja-2/a-62070688>.

14. 100 дней, превзошедшие годы других войн. Десять цифр, раскрывающих последствия первых месяцев российского вторжения в Украину. *НВ.нв*. URL: <https://nv.ua/ukraine/events/100-dney-voynu-v-10-cifrah-ubytki-ukrainy-poteri-rt-okkupirovannye-territorii-novosti-ukrainy-50247112.html>.

15. World Bank. Europe and Central Asia Economic Update, Spring 2022: War in the Region. Europe and Central Asia Economic Update. 2022. Washington, DC: World Bank. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/37268>.

16. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення. Раунд 2. 2022. URL: <https://displacement.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-2-1>.

17. Восьме загальнонаціональне опитування України в умовах війни 6 квітня 2022. Соціологічна група «Рейтинг». URL: https://ratinggroup.ua/files/rating_group/reg_files/rg_ua_1200_ua_042022_v____i_press.pdf.

18. Фильрозе Э. Очерк потенциальной демографии. Москва: Статистика, 1975. 216 с.

19. Пирожков С. И. Трудовой потенциал в демографическом измерении / АН Украины, Ин-т экономики. Киев: Наук. думка, 1992. 173 с.

20. Хомра А. У. Життєвий і трудовий потенціал населення України в 1959-1989 рр. *Демограф. дослід.*, 1993. Вип. 17. Київ: Наукова думка, 1993. С. 117-133.

21. Муромцева Ю. И. Резервы и потери трудового потенциала населения Украины. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/bitstream>.

22. Війна росії забрала життя 5237 цивільних осіб в Україні. *Матриця свободи*. URL: https://muc.news.ua/obshestvo/vojna_rf_unesla_zhizni_5237_grazhdanskih_lis_v_ukraine.

23. Настрої та оцінки українських біженців, що повертаються на Батьківщину (квітень-травень 2022 р.). Разумков Центр. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/nastroi-ta->

otsinky-ukrainskykh-bizhentsiv-shcho-povertaiutsia-nabatkivshchynu.

References

1. Sotsialno-ekonomichni ta humanitarni naslidky rosiiskoi ahresii dlia ukrainskoho suspilstva [Socio-economic and humanitarian consequences of Russian aggression for Ukrainian society]. (2022). *razumkov.org.ua*. Retrieved from https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_Gum.pdf [in Ukrainian].

2. Rynok pratsi v Ukraini pislia viiny: tendentsii ta prohnozy. Analitychna zapyska [The labor market in Ukraine after the war: trends and forecasts. Analytical note]. (2022). *razumkov.org.ua*. Retrieved from <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/31/2022-ANALIT-ZAPIS-MARKEVICH-FIN.pdf> [in Ukrainian].

3. Lytvyn, O. (2022). Rynok pratsi v Ukraini kardynalno zminytsia: khto ne zalshytsia bez roboty. [The labor market in Ukraine will radically change: who will not be left without a job]. *news.obozrevatel.com*. Retrieved from <https://news.obozrevatel.com/ukr/economics/fea/rinok-pratsi-v-ukraini-kardynalno-zminytsia-hto-ne-zalshytsia-bez-roboti.htm> [in Ukrainian].

4. Sytuatsiia na rynku pratsi ta diialnist Derzhavnoi sluzhby zainiatosti u sichni-cherвні 2022 roku [The situation on the labor market and the activities of the State Employment Service in January-June 2022]. (2022). Official website of the State Employment Service of Ukraine. Retrieved from <https://www.dcz.gov.ua/analytics/67> [in Ukrainian].

5. Kolot, A. M., Herasymenko, O. O. (2022). Novitni formaty orhanizatsii trudovoi diialnosti: pryroda, vyklyky, traiektorii rozvytku [The latest formats of labor organization: nature, challenges, development trajectories]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 5, pp. 59-76. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.059> [in Ukrainian].

6. Deineko, L. V., Kushnirenko, O. M., Tsyplitska, O. O., Hakhovych, N. H. (2022). Naslidky povnomashtabnoi voiennoi ahresii rf dlia ukrainskoi promyslovosti [Consequences of full-scale military aggression of the Russian Federation for Ukrainian industry]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 5, pp. 3-25. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.003> [in Ukrainian].

7. Hlobalni ryzyky ta nevyznachenist: ohliad doslidzhennia EIU [Global Risks and Uncertainty: EIU Research Overview]. (n.d.) *Niss.gov.ua*. Retrieved from <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/natsionalna-bezpeka/hlobalni-ryzyky-ta-nevyznachenist-ohlyad-doslidzhennya-eiu> [in Ukrainian].

8. Vliyanie ukrainskogo krizisa na sferu truda: pervonachalnye ocenki [The impact of the Ukrainian crisis on the world of work: initial assessments]. Справка МОТ (n.d.). Retrieved from https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/documents/briefingnote/wcms_844525.pdf [in Russian].

9. Nestacha vakansii ta urizani zarplaty: yak viina v Ukraini vplyvaie na rynek pratsi [Lack of vacancies and reduced salaries: how the war in Ukraine affects the labor market]. (n.d.). *Volyn news*. Retrieved from <https://www.volynnews.com/news/all/nestacha-vakansiy-ta-urizani-zarplaty-iak-viyna-v-ukrayini-vplyvaye-na-rynok-pratsi/> [in Ukrainian].

10. Rynok pratsi voiennoho chasu u tsyfrakh ta faktakh [Wartime labor market in figures and facts]. (n.d.). *grc.ua*. Retrieved from <https://grc.ua/article/30272> [in Ukrainian].
11. Danylenko, O. Dva miliony pretenditiv na sim tysiach vakansii: shcho vidbuvaetsia na stolychnomu rynku pratsi [Two million applicants for seven thousand vacancies: what is happening in the capital's labor market]. (n.d.). *Big Kyiv*. Retrieved from <https://bigkyiv.com.ua/dva-miljony-pretendentiv-na-sim-tysyach-vakansij-shho-vidbuvaetsia-na-stolychnomu-ryнку-praczi/> [in Ukrainian].
12. Zvit pro vnutrishnie peremishchennia v Ukraini. Opytuvannia zahalnoho naseleennia, raund 5, 23 travnia 2022 roku [Report on internal displacement in Ukraine. General Population Survey, Round 5, 23 May 2022]. (2022). *UN IOM in Ukraine*. Retrieved from displacement.iom.int/sites/default/files/public/reports/IOM_Gen%20Pop%20Report_R5_UKR.pdf [in Ukrainian].
13. OON: Chislo ukraïnskikh bezhencev v Evrope prevysilo 4,8 mln DW. Made for minds [UN: The number of Ukrainian refugees in Europe exceeded 4.8 million DW. Made for minds]. (n.d.). Retrieved from <https://www.dw.com/ru/vojna-ukraina-rossija-9-ijunja-2/a-62070688> [in Russian].
14. 100 dney, prevzoshedshye gody drugikh voyn. Desyat' tsifr, raskryvayushchikh posledstviya pervykh mesyatshev rossiyskogo vtorzheniya v Ukrainu [100 days, surpassing the years of other wars. Ten figures revealing the consequences of the first months of the Russian invasion of Ukraine]. (n.d.). *HB.nv*. Retrieved from <https://nv.ua/ukraine/events/100-days-voyny-v-10-cifrah-ubytk-i-ukrainy-poteri-rf-okkupirovannye-territorii-novosti-ukrainy-50247112.html> [in Russian].
15. World Bank. (2022). Europe and Central Asia Economic Update, Spring 2022: War in the Region. Europe and Central Asia Economic Update. Retrieved from <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/37268> [in Ukrainian].
16. Zvit pro vnutrishnie peremishchennia v Ukraini. Opytuvannia zahalnoho naseleennia. Raund 2 [Report on internal displacement in Ukraine. Survey of the general population. Round 2]. (2022). Retrieved from <https://displacement.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremishchennya-v-ukraini-opytuvannya-zagalnogo-naseleennya-raund-2-1> [in Ukrainian].
17. Vosme zahalnonatsionalne opytuvannia Ukrainy v umovakh viiny 6 kvitnia 2022 [Eighth nationwide survey of Ukraine in conditions of war April 6, 2022]. (2022). Sociological group "Rating". Retrieved from https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1200_ua_042022_v___i_press.pdf [in Ukrainian].
18. Filroze, E. (1975). Ocherk potencialnoj demografii [Essay on potential demography]. Moscow, Statistics. 216 p. [in Russian].
19. Pirozhkov, S. I. (1992). Trudovoy potencial v demograficheskom izmerenii [Labor potential in the demographic dimension]. Kyiv, Naukova dumka. 173 p. [in Russian].
20. Khomra, A. U. (1993). Zhyttievyi i trudovyi potentials naseleennia Ukrainy v 1959-1989 rr. [Life and labor potential of the population of Ukraine in 1959-1989]. *Demographic Research*, Issue 17, pp. 117-133. Kyiv, Naukova dumka [in Ukrainian].
21. Muromceva, Yu. I. Rezervy i poteri trudovogo potenciala naseleniya Ukrainy [Reserves and losses of the labor potential of the population of Ukraine]. (n.d.). Retrieved from <https://dspace.hnpu.edu.ua/bitstream> [in Russian].
22. Viina rosii zabrala zhyttia 5237 tsyvilnykh osib v Ukraini. Matrytsia svobody [Russia's war took the lives of 5,237 civilians in Ukraine. Matrix of freedom]. (n.d.) Retrieved from https://myc.news/ua/obshestvo/vojna_rf_unesla_zhizni_5237_grazhdanskih_lic_v_ukraine [in Ukrainian].
23. Nastroi ta otsinky ukraïnskikh bizhentsiv, shcho povertaiutsia na Batkivshchynu (kviten–traven 2022 r.). [Attitudes and assessments of Ukrainian refugees returning to the Motherland (April–May 2022)]. (2022). *razumkov.org.ua*. Retrieved from <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/nastroi-ta-otsinky-ukraïnskikh-bizhentsiv-shcho-povertaiutsia-na-batkivshchynu> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 03.06.2022

Формат цитування:

Шамілева Л. Л., Хандій О. О. Основні тренди та наслідки поглиблення дисбалансів трудової сфери протягом першого півріччя воєнного стану в країні. *Вісник економічної науки України*. 2022. № 1 (42). С. 180-187. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1\(42\).180-187](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1(42).180-187)

Shamileva, L. L., Khandii, O. O. (2022). The Main Trends and Consequences of Deepening Imbalances in the Labor Sphere During the First Six Months of Martial Law in the Country. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 1 (42), pp. 180-187. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1\(42\).180-187](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1(42).180-187)